

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ

**ЗБОРНИК-ПРЕДАВАЊА НА LV ЛЕТНА ШКОЛА
НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ
ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА**

Охрид, 17.8. — 2.9.2022 година

За издавачот:

проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Уредник:

проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Зборник-предавања на LV летна школа на МЕЃУНАРОДНИОТ
СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И
КУЛТУРА
при УКИМ

Редакциски одбор:

проф. д-р Ордан Чукалиев
проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска
проф. д-р Маја Јакимовска-Тошиќ
проф. д-р Биљана Мирчевска-Бошева
м-р Евдокија Илијевска

Јазична редакција:

Виолета Јованоска-Никовска - Момент Мал

Компјутерска обработка:

Винсент Графика

Печати: Винсент Графика

Тираж: 150 примероци

Марија Паунова
Филолошки факултет „Блаже Конески“
marija.paunova@ff.ukim.edu.mk

МАКЕДОНСКИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ (ДИЈАХРОНИЈА / СИНХРОНИЈА)

Апстракт: Во овој труд се посочува на лингвокултуролошките аспекти на азбуките, граматиката, лексиката, текстовите, врз примери од македонскиот јазик (од дијахронија и од синхронија). Целта е да се препознаат, да се откријат, појавите од културата на македонскиот народ коишто се одразени и зачувани во македонскиот јазик. На овој начин преку препознавање и преку кус, селективен преглед на македонското културно пространство одразено во јазикот, се посочува на, дел од, можниот корпус, односно, на вреден македонски лингвокултуролошки материјал.

Клучни зборови и изрази: лингвокултурологија, лингвокултуролошки аспект, јазични структури, македонски јазик, лингвокултуролошко толкување на македонски текстови

Предавањето насловено *Македонски лингвокултуролошки материјал (дијахронија / синхронија)* е замислено како кус преглед, упатување на различни аспекти од системот на македонскиот јазик коишто носат културно значење. На овој начин се доаѓа до вреден македонски лингвокултуролошки материјал кој потоа може да подлежи на темелна интерпретација.¹

Нашата цел е во согласност со основните поставки на лингвокултурологијата како одделна лингвистичка дисциплина, која поаѓајќи од антропоцентрична парадигма во лингвистиката (Маслова 2001), ги открива културата, менталитетот, битот, духот на народот, низ јазикот, и тоа главно низ призма на метафори, симболи, фраземи, пословици и сл. Затоа велíme дека целта на ова предавање е: препознавање / откривање, односно освестување на културните значења и пораки скриени или потранспарентни, но, зачувани и одразени во структурите / во јазичните единици од

¹ Уште на почетокот ја истакнуваме вредноста и важноста на монографијата на Димитар Панчев, како поддршка и како инспирација за нашите истражувања - Пристап во македонската лингвокултурологија, во која значителен дел е посветен на македонскиот историскофилошки влог во лингвокултурологијата.

македонскиот јазик; или интегрирани во македонските историски и современи текстови. Откако би се нотирале, во иднина би следувал нивни опис, интерпретација. При тоа ќе се дојде до одговорот што од културата на македонскиот народ е зачувано / потврдено, односно каква културна семантика носат јазичните единици, како и количество на културни информации во нив.

Во ова предавање единствено ги препознаваме и правиме преглед (нотираме, откриваме) на некои појави од македонската култура зачувани / фиксирани во македонскиот јазик, без претензија за нивна интерпретација. На овој начин имаме увид, односно посочуваме на лингвокултуролошкиот аспект на азбуките, на буквите; на граматиката, на лексиката, на текстовите - врз примери од дијахронија и од синхронија. Овој пристап на разгледување / толкување во лингвокултурологијата го трасира Токарев (2009), додека претходните лингвокултуролошки насочени истражувања се базираат на истражувања - метафори, симболи, стереотипи, фразеологизми, куси епски форми - пословици, поговорки и сл., зашто културата на еден народ главно живее и е одразена/п(р)ојавена во нив. Или што би рекол Јакоб Грим (в. Токарев 2009: 51), „во јазикот има повеќе живо сведоштво за народите отколку во коските, оружјето и гробниците“.

Лингвокултуролошки аспекти на азбуките

Азбуките на кој било јазик се карактеризираат со висок степен на културолошка генијалност. Тие го рефлектираат системот на вредности на јазично-културната заедница. Поаѓаме и се задржуваме на глаголица како сесловенски лингвокултуролошки космос и како одраз на единствен словенски културен простор и сè што носи тој. Ќе споменеме по нешто за имињата и за нацртите на буквите, како и за нивната симболика.

Имено, општо, науката е согласна дека глаголица е устројство од највисок ред. Осмислен семиотички систем. Сестран архив. Глаголицата е културно и духовно наследство од прв ред (Поп-Атанасов, 2015: X). Големината на оваа азбука од една страна е во вградувањето симболи во формите, нацртите на буквите при

што се следи христијански наратив (крст, круг, полукруг, квадрат, триаголник). Со тоа што првата буква од глаголицата има нацрт како крст, меѓу другото, се посочува дека проучувањето на аз, буки... е побожно дело. Исто така, преку имињата на буквите и нивната семантика се отвора можност да се гледа на азбуката како на еден вид текст во кој биле скриени културни вредности, вистини и закони на словенското општество. Глаголските букви предадени со зборови може да се читаат и како молитва; се смета дека носат скриени пораки, т.е. можна сакрална комуникација според својата семантика. Исто така, може да се комбинираат посебни фрази од имињата на буквите: slovo tvrbdo; ljodije m7yslite; dobro jest6 'iv5te, и сите тие комбинации да бидат предмет на одделни истражувања.

И додека глаголицата е сесловенска лингвокултурема,² за нас македонска лингвокултурема/лингвокултуролошки космос, е облата глаголица. Во науката се izdelуваат четири фази во развитокот на облата глаголица; ние ја имаме предвид Охридската фаза од 886 г. до XII век, со доаѓањето на учениците на Кирил и Методиј во Охрид и со создавањето на Охридската школа на Климент Охридски.³

Лингвокултуролошки аспекти на граматиката

Во науката постои размислување дека културната специфичност на јазикот ги опфаќа само неговите лексички и фразеолошки единици. Ние, не се согласуваме целосно со ова гледиште. Граматичкото значење, и покрај високиот степен на апстрактност, ја рефлектира категоризацијата на светот, која се формира со векови. Сепак, не може, а да не се согласиме дека културните аспекти во граматиката се утврдуваат многу потешко отколку во вокабуларот и во фразеологијата. Можно е да се издвојат граматички појави кои се културно обележани. Посочуваме некои од аспектите на морфологијата и на синтаксата, односно на граматиката, на кои се надоврзуваат и зборообразувачки теми, кои можат, секој аспект

2 Теоријата на лингвокултуремата ја воведува Воробјев (1997) кој под овој термин подразбира севкупност од форма на јазичниот знак, неговата содржина (семантичка презентација) и културна смисла, односно единици на јазик наоѓајќи се со културно значење, со културно-историски идентитет во себе.

3 Потемелно на ова прашање за задржува Емилија Црвенковска во своето предавање на 53. Летна школа на МСМЛЈК во 2020 г., именовано: Од глаголица до современа македонска кирилица.

одделно, да биде предмет на широко, обемно лингвокултуролошко истражување, и тоа:

- категорија одушевеност, живост кај именките (дијахрониски);
- категоријата род кај именките преку задржување на граматичкиот и природниот природен род во македонскиот јазик (со посебен акцент на епиценумите);
- феминативите како продуктивен зборообразувачки модел;
- изразување определена бројност за лица кога со присутно најмалку едно машко лице се користи формата за м.р., односно се зема предвид машкиот пол, при што се доближуваме до теми на родова лингвистика;
- извиците ма; бе; партикулите мори, море (се употребува, главно, разговорно);
- дел од македонската лингвокултурологија е формата за второ лице множина од личните заменки (вие) и нејзината употреба кога се означува обраќање од учтивост кон едно лице;
- лингвокултуролошка тема е машката форма на презимето за лице од ж.р., каде родовото обележје се губи, итн., итн...

Лингвокултуролошки аспекти на лексиката и на фразеологијата

Лексичкиот фонд се смета за верен слој на лингвокултурата, материјал со вреден лингвокултуролошки потенцијал. Ова се должи на фактот дека културните значења примарно ја покриваат лексичката и фразеолошката семантика и се карактеризираат со релативна јасност во нивната идентификација. Лексичките и фразеолошките единици како чувари на културните информации се најпроучувани зашто имаат очигледен план на содржина.

Лексички може да се појде од старословенскиот, преку црковнословенскиот јазик, во чии речнички состави се одразени универзални поими на култура. На тие лексеми може да гледаме како на исклучителни лингвокултуролошки придобивки. Претходноспоменатата монографија на Пандев (2017) прави темелно лингвокултуролошко читање на некои универзални концепти на (интер)културата (дар, вода, хула, игра, јазик...). Преку вакви анализи се следи: историјата и хронологијата на употребата на некој збор;

дали и како културно-општествените промени влијаат врз промената на значењето на зборот; што интегрира во своја семантика, јазично и вонјазично (етнокултурно); развил ли зборот нова / преосмислена семантика, полисемија, синонимија.

Нашето внимание до сега го задржале лексемите, кои во овој прилог само ги споменуваме, зашто секоја отвора простор за длабоко и за темелно истражување, и тоа: *svat6ba* и *brak7*; *narod7* и *j3z7yk7*; *sv3t7* и *sv5t7*; *star6c6* и *star5i[ina]*.

И ако од една страна постојат лингвокултуролошки речници; првиот речник од 2004 г.: Русское культурное пространство. Лингвокультурологический словарь. Брилева С. И., Волынская, П. Н., Гудков Д. Б., Захаренко В. И., Красных В. В., Гнозис, Москва; потоа *Rječnik lingvokulturoloških pojmova*, и *Trojezični rječnik asocijacija: divlje životinje* како одделни делови од книгата на Барот (2017), *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*; од друга страна и секој толковен речник може да се земе како исклучителен, вреден извор за лингвокултурологијата.

Фразеолошките единици се посебни јазични единици со културна семантика. Голем дел од нив се културно-специфични, со национални признаци. Во нив е одразена националната култура; тие се нејзино огледало. За илустрација приведуваме два примера. Првиот: лее / рони крокодилски солзи⁴ се употребува за изразување површинско, лажно жалење и сожалување, кога неискрено се изразуваат емоции. Овој израз кој се среќава и кај Шекспир во себе носи наднационална карактеристика, односно лингвокултурама со еквиваленти во многу јазичи. Ја приведуваме и фраземата *му ѝпропаднале ѓеминије* која во македонскиот јазик се користи со значење дека многу е нерасположен или дека загубил сè што имал. Правилното разбирање и користење на оваа фраза

⁴ Крокодилите навистина понекогаш плачат, но не од туга и жалост, затоа што солзите и плувачката жлезда се во тесна врска, па кога ќе го изедат пленот, рефлексно солзаат, пуштаат големи солзи. Народи кои живеат во краишта каде има крокодили, ја забележале таа појава, па почнале да веруваат дека крокодилите го оплакуваат својот плен. Од тука доаѓа изразот крокодилски солзи, со значење: „лажни солзи“, „лажно сожалување“. Оваа метафора за површно и лажно жалење се верува дека постои веќе неколку векови, а потекнува од бестселер мемоарот „The Voyage and Travel of Sir John Mandeville“ од XIV век, во кој авторот пишува за крокодили што, кога ги јадат човечките жртви, плачат, односно им солзаат очите. Потоа овој израз и метафора се среќава во дела на Шекспир и на други автори, а во помодерно време и во мемуарите, кога се немееаат расплачени почитници или луѓе озоминани за убиство (<https://veeer.mk/life/dali-znaete-zoshto-se-veli-krokodilski-solzi-eve-kakvo-znachenii-ima-toj-izraz>).

бара лингвокултуролошка компетенција⁵ со, можеби, пошироки познавања од македонската јазична, културна, национална историја, ако се има предвид зборот *џемиџии*.⁶

Лингвокултуролошки аспекти на текстот

Клучен поим во лингвокултурологијата е текстот. Текстот е поле на презентација на културата; нејзин најважен знак, плод, израз. Телија (1999: 20) вели: „Текстот е секаков вид симболичен простор, во чија временска рамка има... културно обележана активност...“ Лотман (2000) истакнува дека културата живее во нејзините текстови. Според Филипов (2018) само преку корпус од текстови постои / живее и се развива лингвокултурологијата. Текстот е основата и на филологијата; културата на народите се проучува преку стари текстови (Пандев 2007: 15).

Секој стар / историски и современ (македонски) текст може да подлежи на лингвокултуролошко толкување. Истакнуваме дека во последно време има лингвокултуролошки поход во анализа на текстовите. Јазичните единици во определен текст образуваат своја семантичка вселена.

Во продолжение ќе илустрираме еден фолклорен и неколку куси современи текстови во кои се засведочени фрагменти од македонската култура. Во секој текст се разгранети културни пораки и текстот чува информации за национална историја, етнографија, психологија, сè што е содржина на културата; културни вредности и духовни константи. Целта е накусо да ги разгледаме / посочиме културно обележаните аспекти и лингвокултуремите. Преку концептуална анализа (на поп и на селанец, народ) се доаѓа до клучните културемии кои ја изрекуваат културната семантика на приказната што следува. Во нашата средина, традиција, менталитет тие имаат национални специфики. Попот е поим за алчност,

⁵ Лингвокултуролошка компетенција е еден од основните поими во лингвокултурологијата. Под овој термин се подразбираат културно обележани јазични факти што ги користат една заедница, како еден вид културен кодекс, односно значења поврзани со културата на една заедница и на него пошироко се задржува Токарев (2009).

⁶ Зборот *џемија* е турцизам, архаизам со значење 'брод, лаѓа, кораб, чун', а зборот *џемиџии* означува 'лаѓар, бродар' (<https://makedonski.gov.mk/corpus/s?q=%D0%B3%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%91%D0%B8%D1%98%D0%B0>). Подоброто и правилното разбирање и користење на овој израз бара поширока лингвокултурна компетенција, односно познавања за развојнооперативниот кругок, група од почетокот на XX век – џемиџии и за нивната активност.

феномен во светски контекст, како дел од човечката (урбана) култура.

Лингвистите во втората половина на XX век активно внимание посветуваат на некодифицираната усна и писмена реч, т.е. и на живата комуникација. Специјален предмет на научно истражување на руската лингвистика е природниот пишан говор (руската кратенка ЕПР- естественной письменной речи), во рамките на постојната теорија на природно пишување дефинирана во 1999 г. во Барнаулско-кемеровската лингвистичка школа (Лебедева и др.: 2011). Графитите спаѓаат во една од неколкуте жанровски подгрупи на природниот пишан говор. Примери: *Душо сакам да ти ги кринам коските како тешко крика мразов под нозеве!; Те ислив со очи; Ти само дојди и дајде ми е за сè; Душо ќе те чувам како кайка во рака, тин., тин...*¹³

Графитите се интересни од аспект на лингвокултурологијата како лингвокултуролошки материјал зашто се многуаспектен феномен на културата и зашто го одразуваат лингвокултуролошкиот потенцијал на една урбана култура, на еден урбан, градски говор (во Македонија), и при тоа држат до менталитетот / традицијата преку вградување на фразеологизми (*Душо ќе те чувам како кайка во рака*: капка вода на дланка со значење *брижливо чување*) во нивниот состав. *Јас* е во центарот на текстот на графитот; човекот како јазична личност е клучен. Тој писмено прозборува за светот што го опкружува од свој агол, односно од антропоцентрична позиција, која е основа на лингвокултурологијата. Во графитите доаѓаат до израз дихотомиите на Сосир: јазик и говор, дијакронија и синхронија, надворешна и внатрешна лингвистика. Исто така, графитите како жанр од теорија на природен / спонтан пишан говор, се мошне актуелни, зашто живееме во ерата на пишаниот говор, како што се нарекува XXI век.

Заклучок

Преку акцент на една нова теорија, мошне актуелна, богата со можности и со корпус, посочивме и кусо се задржавме на некои теми кои може да бидат вреден материјал за лингвокултуролошко

¹³ Повеќе на оваа тема в. Паунова 2019.

скржавост, лакомост, а народот, претставен преку ликот на Пејо,⁷ е сиромав, итар, снаодлив, досетлив, при што шеговито ги надитрува големците.

ИТАР ПЕЈО, ПОПОТ И АЛВАТА

Служел Пејо кај некојси поп. Попот, како поп, често правел алва. Арно ама, еден ден направил повеќе отколку што можеле да изедат со Пејо, та скоро половина им останала. За да не ја изеде Пејо останатата алва сам кога ќе излезе попот некаде по работа, овој намислил да го исплаши Пејо со нешто и му рече:

- Јас во алвата турив отров. Да не те лаже умот да каснеш без мене, зашто ќе се отруеш.

Го викнале попот во црква да крсти, а Пејо останал сам дома и намислил сам да ја изеде алвата, сигурен дека попот никаков отров не ставил во неа. А за да се оправда пред попот и тој смислил една лакрдија.

Како што цепеше дрва во дворот, стана ја скрши намерно дршката на секирата, отиде, ја изеде цела алва и продолжи да цепи дрва со скршена дршка.

Кога се прибра попот и виде дека алвата ја изел Пејо, почна да се кара и да го пцуе, а Пејо почна да му се правда.

- Ја скршив - вели - дршката од секирата и плашејќи се да не ме караш и биеш, решив да се отрујам, па затоа ја изедов алвата.

Попот се насмевна, иако не му беше до смеење и му прости на Пејо и за двете штети што му ги направи тој ден.¹²

Приведуваме и неколку куси текстови од современата урбана култура, така што се осврнуваме на графитите како цивилизациски

⁷ Итар Пејо е еден од најпознатите ликови во македонските народни приказни, некаде познат и како Итромаи Пејо или Итар Пејо - Мариоец. Тој е обичен сиромашен македонски селанец од Мариово кај се одликува со извонредна отрина, снаодливост и воедно е претставник на македонската шеговијна мудрост. Во приказните за него, секогаш на итар начин им се оддолжува на тие што сакаат да му каштетат (големците, лакомите селски попови, османлисните угнетувачи), така што редовно го надмудрува / надитрува. Стале Попов посветувајќи му внимание и простор на овој лик на народен шегобиец и веселник, со маку зборови, во неограничен простор на мислата и смислата низ верувањата, јасно ги открива карактерите на своите јунаци: глуми и смешни, игри и расивани, лажтовни и печестити (Тошиновски 1991: 66).

¹² Текстот е преземен од Стале Попов, Итар Пејо (хумористични раскази), 1955.

толкување, односно дел од македонскиот лингвокултуролошки корпус. Несомнено е дека препознавањето, остветувањето и интерпретацијата на културна информација води кон осознавање, кон враќање на народите кон себе, кон изворот; кон оригиналност, кон културната вредност, благодарение на културната меморија на јазикот.

Факт е дека лингвокултурологијата е млада дисциплина која интензивно се развива во славистиката, а напредува и кај нас. Факт е дека оваа синергија меѓу јазикот и културата доаѓала и доаѓа во преден план отсекогаш и засекаде, за што впрочем доказ е овој Семинар и неговата 55. Летна школа.

международ. конф., Отв. ред. Н. Н. Болдырев.– Тамбов, Изд-во Тамбов. гос. ун-та.

Токарев В. Григорий 2009: Лингвокультурология: учебное пособие. Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, Тула.

Тоциновски Васил 1991: „Раскажете на Стале Попов – жива народна традиција“,

Спектар, год. 9, бр. 17, 61-70.

Тхорик И. Владимир; Фанян, Ю. Нелли 2006. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. ГИС, Москва.

Филипов В. Юрий 2018. „Linguistic Culturology as a Culturology“. RSUH/RGGU Bulletin: “Literary Theory. Linguistics. Cultural Studies”, Series (8).

Хроленко Т. Александр 2005: Основы лингвокультурологии: Учебное пособие. Флинта, Москва.

Црвенковска Емилија, 2021: „Од глаголица до современа македонска кирилица (по повод 75 години од македонската азбука)“, Предавања на 53. Летна школа на МСМЈЛК, 17.8.2020-28.8.2020, УКИМ, Скопје, 28-37.

Barčot Branka 2017: Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Kalogjera Damir 1991: „Kultura, jezik i primijenjena lingvistika“, u: Andrijašević M., Vrhovac Y. (ur): Prožimanje kultura i jezika, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb

Користена литература:

Алефиренко Ф. Николай 2010: Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. Флинта, Наука, Москва.

Брилёва С. Ирина и др. 2004: Лингвокультурологический словарь. Гнозис, Москва.

Воробьев В. Владимир 1997: Лингвокультурология: теория и методы. Издательство РУДН, Москва.

Драгићевић Рајна. 2010: Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу. Друштво за српски језик и културу Србије, Београд.

Зыкова В. Ирина, 2017: Метаязык лингвокультурологии: константы и варианты. Гнозис, Москва.

Красных В. Виктория 2002: Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Гнозис, Москва.

Лебедева Б. Н., Зырянова Г. Е., Плаксина Ю. Н., Тюкаева И. Н. 2011: Жанры естественной письменной речи: Студенческое граффити, маргинальные страницы тетрадей, частная записка. Красанд, Москва.

Лотман М. Юрий 2000: Семиосфера. Искусство-СПБ, СПб.

Маслова А. Валентина 2001: Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Издательский центр <<Академия>>, Москва.

Маслова В. Юлия 2013: „Лингвокултурема «дурак» в англоязычной и русскоязычной рок-поэзии“, Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems, №10 (30).

Пандев Димитар, 2007: Пристап во македонската лингвокултурологија. Штрк, Скопје.

Паунова Марија, 2019: „Граффити срца“, Jezik, књижевност i emocije, Alfa ВК univerzitet, Apollo Graphic Beograd, 193-209.

Поп-Атанасов Ѓорѓи, 2015: Македонската плаголица. МАНУ, Скопје.

Телия Н. Вероника, 1996. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва.

Телия Н. Вероника 1999: „Основные постулаты лингвокультурологии“, Филология и культура: Материалы